

**TÜRKİYE’DE ANAYASA REFERANDUMLARI VE BASIN: 1961, 1982
ANAYASALARI İLE 2010 ANAYASA DEĞİŞİKLİK PAKETİ
REFERANDUMLARININ TÜRKİYE BASININDAKİ SUNUMUNUN
KARŞILAŞTIRMALI ÇÖZÜMLEMESİ***

Prof. Dr. Erdal DAĞTAŞ
Arş. Gör. Lütfü PINAR*****

Özet

Bu çalışmada, 1961 ve 1982 Anayasaları referandumları ile 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumunun Türkiye basınındaki sunumları karşılaştırmalı olarak çözümlenmiştir. *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazetelerinin referandumlara ilişkin tutumları irdelenirken referandum dönemlerinin ekonomi politik ve toplumsal arka planları göz önünde tutulmuştur. Bu bağlamda, referandum dönemlerinin ekonomi politik ve toplumsal arka planının irdelenmesi, 1961 ve 1982 anayasalarının ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin içerik özelliklerinin değerlendirilmesi ve örnek olarak seçilmiş gazeteler özelinde Türkiye basınının referandumlara yönelik yaklaşımının ortaya konulması çalışmanın genel çerçevesini oluşturmuştur. Dolayısıyla, *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazeteleri özelinde Türkiye basınının sözü edilen referandumlara ilişkin tutumunun çözümlenmesi çalışmanın problemi oluşturmuştur. Çalışmada, *nitel* çözümleme yönteminden yararlanılmış ve sözü edilen gazetelerde yayımlanmış referandumlara ilişkin manşet ve sürmanşet haberleri ile seçilmiş köşe yazılarının *metinsel çözümlemesi* gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, tarihsel süreçte Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve toplumsal yapısındaki dönüşümlere göre farklılık gösteren referandum dönemlerindeki ekonomik, siyasal ve toplumsal koşullar ile sözü edilen gazetelerin referandumlara yönelik tutumları arasında organik bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Referandumlar (1961, 1982 ve 2010), basın, sosyal refah devleti, neo-liberal politikalar, küresel kapitalizm.*

**CONSTITUTION REFERENDUMS AND PRESS IN TURKEY: COMPERATIVE
ANALYSIS OF 1961, 1982 CONSTITUTIONS AND 2010 CONSTITUTIONAL
AMENDMENT PACKAGE REFERENDUMS AS PRESENTED IN TURKISH PRESS**

Abstract

In this study, 1961 and 1982 Constitution Referendums and Constitutional Amendment Package Referendums are comparatively analyzed via the examples of *Cumhuriyet*, *Hürriyet* and *Tercüman/Bugün* newspapers. While examining these newspapers' approaches to the referendums of 1961, 1982 and 2010, the social background and political economy of their time were taken into consideration. In this context, analyzing the political economy and social background of referendum times, evaluating the content of 1961 and 1982 constitutions and 2010 constitutional amendment package and revealing the approaches of Turkish press to these referendums specific to the selected newspapers, form this study's framework. Therefore, the problem of this study is to comparatively analyzing the approaches of Turkish press to aforementioned referendums specific to the selected newspapers i.e. *Cumhuriyet*, *Hürriyet* and *Tercüman/Bugün*. To analyze this problematized issue, *qualitative* method is used. In this study, text analysis of the selected column writings and both headline and subhead news about referendums in the aforementioned newspapers were done. As a result, an organic relation between aforementioned newspapers' approaches to referendums and Turkey's economic, political and social conditions, which differs according to Turkey's transforming economic, political and social structures during referendum times in historical process, was explored.

Key Words: *Referendums (1961, 1982 and 2010), press, social welfare state, neo-liberal policies, global capitalism.*

* Bu çalışma, Prof. Dr. Erdal DAĞTAŞ'ın danışmanlığında yürütülen ve Lütfü PINAR tarafından hazırlanan *Türkiye’de Anayasa Referandumları ve Basın: 1961, 1982 Anayasaları ile 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumlarının Türkiye Basınındaki Sunumunun Karşılaştırmalı Çözümlemesi* başlığıyla 2016 yılında sunularak kabul edilen yüksek lisans tezinden özetlenmiş ve gözden geçirilerek makaleye dönüştürülmüştür.

** Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Basın ve Yayın Bölümü, edagtas@anadolu.edu.tr

*** Aksaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, lutfupinar@aksaray.edu.tr

Giriş

Türkiye’de referandum ilk olarak 1961 Anayasası’nın oylanması için yapılmıştır. Bununla birlikte, anayasa metni içerisinde referandum kurumuna ilk kez 1982 Anayasası’nın 175. maddesinde yer verilmiştir. 175. maddenin üçüncü fıkrasında, “Cumhurbaşkanı Anayasa değişikliklerini Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderdikten sonra, Meclis, geri gönderilen Kanunu aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı bu Kanunu halkoyuna sunabilir” (1982: m.175/3) ifadesi yer almaktadır. 175. maddede, Cumhurbaşkanı ve TBMM arasında bir anlaşmazlık olduğunda millete başvurulacağı belirtilmektedir. Burada millet, bir hakem görevi üstlenmektedir (Şahbaz, 2006: 241).

Referandum kurumunun işlevselliği, sivil toplum anlayışıyla da doğrudan bağlantılıdır. 1960’lı yıllarla birlikte dünyada dönemsel olarak yaşanan toplumsal hareketlerin ve sivil örgütlerin çabalarına dönük girişimler (gençlik hareketi, savaş karşıtı hareketler, ırkçılık-karşıtı hareketler vb.), Türkiye’de de yansımalarını göstermiştir (Atabek ve Dağtaş, 1998: 124). Bu hareketlerle birlikte sivil toplum ve katılımcı demokrasi kavramları, dünyada ve Türkiye’de daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. İşsizlik, iş doyumsuzluğu, yabancılaşma ve enflasyon gibi nedenler, emeğiyle geçinenlerin yaşamını güçleştirdikçe “katılımcılık” kavramı daha geniş kitlelere seslenir olmuştur (Fincancı, 1991: 12).

Türkiye’deki referandumların incelenmesi konusunda referandum dönemlerinin ekonomi politik arka planının analizi, referandum süreçlerine etki eden toplumsal dinamiklerin belirlenmesi ve Türkiye basınının referandum dönemlerindeki merkezi rolünün irdelenmesi önemlidir. Çünkü yeni bir anayasanın ortaya çıkış nedenlerini kavrayabilmek için onu yaratan toplumsal ve tarihsel çerçevenin üzerinde durmak gerekmektedir (Tanör, 2013: 3).

1961 Anayasası, 27 Mayıs 1960 darbesinin ve darbeyi hazırlayan koşulların bir ürünü olduğu gibi; günümüzün tartışmalı 1982 Anayasası da 12 Eylül 1980 darbesinin ve darbeyi hazırlayan koşulların bir ürünüdür. 1961 ve 1982 anayasalarının ortaya çıkış nedenlerini ve 1982 Anayasası’na 2010 yılında referandumla getirilen değişiklikleri kavrayabilmek için anayasaların hazırlık dönemlerinin ve ortaya çıkışlarında etkili olan koşulların üzerinde durmak gerekmektedir. Bu yüzden, çalışmada öncelikle 1961, 1982 anayasalarının ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’nin ortaya çıkışına etki eden ekonomi politik dinamiklere ve basının konumuna yer verilmiştir. Ardından, 1961, 1982 anayasa referandumlarına ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna yönelik Türkiye basınının yaklaşımı, örnek olarak seçilen gazeteler üzerinden çözümlenmiştir.

Dolayısıyla, referandum dönemlerinin ekonomi politik arka planının irdelenmesi ve Türkiye basınının referandum dönemlerine yönelik yaklaşımının ortaya konulması çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye basınına temsilen seçilen *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/ Bugün* gazetelerinin 1961, 1982 anayasa referandumlarına ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna yönelik tutumlarının karşılaştırmalı çözümlemesi çalışmanın problemini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye basınına temsilen seçilen gazeteler özelinde 1961, 1982 anayasa referandumlarına ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna yönelik yürütülen tartışmalara katkı sağlamak ise çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışmada, *nitel çözümleme yönteminden* yararlanılmıştır. Gazetelerin ön sayfalarındaki manşet ve sürmanşet kısımlarında yer alan referandumlarla ilgili haberlerin ve köşe yazılarının

analizinde *metinsel çözümleme tekniği* kullanılmıştır. Ayrıca, çalışmada 1961, 1982 anayasa referandumlarına ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna ilişkin örnek olarak seçilen gazetelerin tüm sayfalarındaki haberlerin, fotoğrafların, köşe yazılarının, söyleşilerin ve yazı dizilerinin sayısal dağılımına da yer verilmiştir.

1. Referandum Dönemlerinin Ekonomi Politik Arkapları

1.1. Sosyal Refah Devleti Politikaları (1950-1970)

Türkiye’de 1950 ile 1970 yılları arasında, ekonomi politik alandaki gelişmeleri anlayabilmek için öncelikle 1940’lı yıllarda meydana gelen gelişmelere değinmek gerekir. Çünkü 1946 yılı, Türkiye’nin tarihinde siyasi ve iktisadi alanda yeni bir dönüm noktasını oluşturmuştur (Boratav, 2015: 95). “46 Devalüasyonu” ile Türkiye ekonomisi ve siyasası “Yeni Dünya Düzeni”nin içine girmiştir (Ekzen, 2009: 2). Bu dönemde Türkiye, *Truman Doktrini* ve *Marshall Planı* çerçevesinde alınan yardımlarla dışa bağımlı bir ülke haline gelmiş, 1947’de Uluslararası Para Fonu’na (IMF), Dünya Bankası’na ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü’ne (OECD) üye olmuştur.

Bununla birlikte, Demokrat Parti (DP) döneminde, çiftçiye verilen desteklerle ve tarımda makineleşme politikalarıyla tarım sektöründe üretimi artırma hedeflenmiştir. Tarımsal kredi, 1949-1955 döneminde önemli bir artış göstermiş ve 1959’da on yıl öncesine göre on katına yükselmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2010: 109). Ancak, tarım ve altyapı sektörlerinde ilerlemeye dönük kısmen başarılı bir iktisat politikası izleyen DP, dış borçlanmaya dayalı yürütülen iktisat politikalarında makro düzeyde başarısız olmuştur. Devlet, dış borçlarını ödeyemez, dış ticareti yürütemez hale gelmiş ve OECD ülkeleri ile “4 Ağustos Kararları” olarak bilinen borç erteleme anlaşmasını 1958 yılında imzalamıştır (Yenal, 2003: 83-84). İmzalanan bu anlaşma sonucunda, açık finansman yöntemine son verilmiş ve uygulanan devalüasyonla 1 dolar, 2.80 TL’den 9.00 TL’ye çıkmıştır. Yaşanan bu olumsuzluklar, iki yıl sonra 27 Mayıs 1960 darbesine neden olmuş ve DP iktidarı sona ermiştir.

DP iktidarının sona ermesinin ardından, dışalım yoluyla elde edilen malların ithal ikamelerinin üretilmesi yoluna gidilmiştir. Dış ticaret açığının kapatılması ve dışalığa bağımlılığın azaltılması hedeflenmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2010: 149). Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan kalkınma planlarıyla planlı ekonomiye geçilmiştir. Özelleştirmeler rafa kaldırılmış ve Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) çerçevesinde gerçekleştirilecek yatırımlar kalkınma planlarına dahil edilmiştir. Korkut Boratav (1989: 9), bu dönemde uygulanan ekonomi politikalarını; özellikle siyasi rejim ile bölüşüm ilişkilerine dönük iktisat politikaları arasındaki bağlantıları “popülizm” kavramı ile tanımlamaktadır. Çünkü, bu dönemdeki ekonomi politikaları; siyasi iktidarı paylaşmayan, bununla birlikte, siyasi karar alma süreçlerini etkileyebilen emekçi sınıfların taleplerini karşılamaya yönelik ve onlarla ters düşmemek adına üretilmiş politikalarlardır.

Öte yandan, 1950-1970 döneminde Türkiye’de, on yıllık (1950-1960) DP iktidarına, 27 Mayıs 1960 askeri darbesine, sosyal refah devleti politikalarına, 1961 Anayasası’nın hazırlık sürecine ve yeni bir anayasa değişikliğine tanıklık edilmiştir.

14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde DP, 27 yıllık CHP iktidarını devirmiş ve seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Menderes, iktidarını ve partisini garanti altına almak için Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) döneminde oluşan askeri ve bürokratik kadrolarda değişikliğe

gitmiştir (Albayrak, 2004: 191). Yılmaz Bingöl ve Şener Akgün'e (2005: 22) göre, Menderes hükümetinin güvenoyu aldıktan sonraki ilk icraatı, orduda CHP'ye yakınlık duyan üst düzey komutanların ve bürokratların tasfiye edilmesi olmuştur.

1954'te yapılan genel seçimlerde de DP %58.4 oy oranıyla birinci parti olarak tekrar meclise girmiştir (Albayrak, 2004: 259). Ancak, 1954'te başlayan Kıbrıs sorunu ve 1955'te yaşanan 6-7 Eylül olayları DP için olumsuz gelişmelere neden olmuştur.¹ 1958'de başlayan ekonomik bunalım sonrasında ise DP hükümeti "4 Ağustos Kararları" olarak tarihe geçen bir dizi önlem almıştır (Eroğul, 2014: 209). Yaşanılan bu olumsuzluklar doğrultusunda iktisadi ve sosyal bunalımla baş edemeyen ve muhalefet karşısında çaresiz kalan DP, hukuku ve demokrasiyi çiğneyen eylemlere girişmiştir (Tanör, 2013: 7). Böyle bir ortamda gerçekleştirilen 27 Mayıs darbesi, gerçekleşme biçimi bakımından anti-demokratik; özünde taşıdığı fikirler ve arkasındaki birikimin niteliği bakımından ise demokratik bir yönelimi temsil etmektedir (Tanör, 2013: 9).

Darbeden sonra, geçici yönetim (Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi) getirdiği siyasi ve toplumsal ortamı kalıcı kılmak için 1961 Anayasası'nın hazırlık çalışmalarına başlamıştır. Temsilciler Meclisi tarafından hazırlanan ve son şeklini 4 Nisan 1961'de alan anayasa tasarısı, 9 Temmuz 1961'de yapılan anayasa referandumunda %61.7 "Evet" oyu almış ve 20 Temmuz 1961'de Resmi Gazete'de (RG) yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Yılmaz, 2015: 138).

15 Ekim 1961 genel seçimlerinden CHP birinci parti olarak çıkmış ve CHP ile Adalet Partisi'nden (AP) oluşan bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bunun üzerine bazı subaylar, DP'nin bir uzantısı olarak gördükleri AP'nin bu başarısından memnun olmamışlar ve Albay Talat Aydemir öncülüğünde 22 Şubat 1962'de ve 21 Mayıs 1963'te iki darbe girişiminde bulunmuşlardır. Ancak, dönemin başbakanı İsmet İnönü darbe girişimlerini bastırmıştır (Akşin, 2015: 266).

1965'te yapılan milletvekili genel seçimlerinde ise, AP iktidara gelmiş ve Türkiye siyasetinde Süleyman Demirel'li yıllar başlamıştır. Demirel, orduyla çatışmaktan her zaman kaçınmıştır. Ancak, ülke içinde sol hareketlerin yükselmesi, Avrupa'da başlayan öğrenci hareketlerinin Türkiye'ye sıçraması ve işçi eylemlerinin yaşanması AP'yi ve Demirel'i zora sokmuştur. 1968 Haziran'ında, gençler, Türkiye'nin büyük şehirlerinde akademik talepler doğrultusunda boykot ve işgal hareketlerine girişmişlerdir (Aydınöglü, 2008: 249). Bu koşullar altında gerçekleşen 1969 seçimlerinde AP birinci parti olarak çıkmayı başarmasına karşın ciddi bir oy kaybı yaşamıştır.

Öte yandan, 1950-1970 döneminde basın, DP iktidara geldikten sonra Türkiye'nin tüm sorunlarının çözüleceği kanısını taşımıştır (Topuz, 2003: 192). 24 Temmuz 1950'de RG'de yayımlanarak yürürlüğe giren Basın Kanunu, Türkiye basını için bir devrim niteliğinde olmuştur. Kanun'da, cevap hakkı yeniden düzenlenmiş, gazete ve dergi çıkartmak için hükümetten izin alma zorunluluğu kaldırılmıştır (RG, 24 Temmuz 1950/7564). Bununla birlikte, 13 Haziran 1952'de, gazetecilerin sosyal haklarını düzenleyen yeni bir kanun daha çıkarılmış, gazetecilere sendika kurma hakkı, sosyal güvence hakkı vb. haklar tanınmıştır (RG,

¹ 6 Eylül 1955'te İstanbul'da çıkan İstanbul Ekspres Gazetesi'nde, Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı yönünde bir haber yayımlanmıştır. Bunun üzerine, 6 Eylül akşamı, İstanbul'daki Rumlara ait binlerce ev ve işyerine, kilise ve mezarlıklara saldırılar gerçekleşmiştir. Olaylar, gece yarısı ordu birlikleri tarafından güçlükle bastırılabilmiştir (Akşin, 2015: 252).

20 Haziran 1952/8140). DP ile basın arasındaki ilişkiler DP iktidarının ilk yıllarında olumlu yönde seyretmiştir. Gazeteciler, köşelerinde DP'ye övgüler yağdırmıştır. Örneğin, Vatan gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman, bu dönemi “Basının Altın Devri” olarak tanımlamıştır (Topuz, 2003: 193).

Ancak, DP ile basın arasındaki sıcak ilişkiler çok uzun sürmemiştir. Çünkü DP iktidara geldikten kısa bir süre sonra, “özgür” basın yerine iktidarın denetimi altında bir basın yaratmak için tüm olanaklar kullanılmıştır (Alemdar, 2001: 201). 17 Mart 1954'te yürürlüğe giren “Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun(RG, 17 Mart 1954/8669)”, basına yönelik yasakların tekrar başladığının belgesi olmuştur. 1957'de ise, kâğıt ithalatının tek elden yapılması hakkında bir kararname çıkartılmış ve basın ekonomik açıdan da iktidara bağımlı hale getirilmiştir. DP ile basın arasındaki ilişkiler, sıcak ve dostane biçimde bir arada olmaktan şiddetli geçimsizliğe doğru gelişmiş; DP'nin 1960'ta denemeye çalıştığı Tahkikat Komisyonu baskı ve sindirme çabalarının son başarısız örneği olmuştur² (Alemdar, 2001: 206). DP tarafından baskı ve denetim altına alınmaya çalışılan basın, 27 Mayıs darbesinden sonra kurulan Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) sorunları çözüme kavuşturmasıyla korku ve baskıdan kurtulabilmiştir (Topuz, 2003: 228). Resmi Gazete'de yayımlanan 195 sayılı kanunla (RG, 9 Ocak 1961/10702) Basın İlan Kurumu kurulmuştur. Ertesi gün, Resmi Gazete'de yayımlanan 212 sayılı kanunda (RG, 10 Ocak 1961/10703) ise gazetecilere kıdem hakkı, ölüm tazminatı ve kıdem tazminatı gibi haklar tanınmıştır. “Fikir İşçileri Kanunu” olarak da bilinen bu kanunun yürürlüğe girdiği tarih “Çalışan Gazeteciler Günü” olarak kabul edilmiştir (Topuz, 2003: 231).

1.2. Neo-liberal Politikalar (1970-1990)

1960-1970 döneminde etkin olan tarım ve sanayi sektörlerinin dengeli büyümesi ilkesi 1970'lerde terk edilmiş ve sanayinin ekonomide “sürükleyici” sektör olması öngörülmüştür (Kepenek ve Yentürk, 2010: 151). Sanayileşmeye dönük ekonomi politikaları sonucunda, tarım burjuvazisinin yerini sanayi burjuvazisi almıştır. Ancak, Türkiye ekonomisi bu süreç içerisinde daha da olumsuz bir hal almıştır (Yenal, 2003: 94).

Bununla birlikte, dünya ekonomisini etkisi altına alan 1973 petrol krizi Türkiye ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Yaşanan olumsuzluklara ve petrol krizine karşın, 1977 yılına kadar popülist ekonomi politikaları dış açığın zorlanması pahasına sürdürülmüştür (Boratav, 1989: 21). Ancak, 1979 petrol krizinden sonra, kapitalizm büyük bir dönüşüm geçirmiş ve devletin müdahalesinin en aza indiği serbest piyasa koşullarının egemen olduğu yeni bir yapıya bürünmüştür. Bu nedenle, 1973 petrol krizine direnen popülist politikalar, 1979 petrol krizi karşısında çökmüştür. Ekonomik bunalımın yoğunlaşmasıyla Türkiye ekonomisi, 24 Ocak 1980'de dönemin hükümeti tarafından alınan kararlar sonucunda yeni bir dönüşüm geçirmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2010: 199). “24 Ocak Kararları” ile TL, dolar karşısında %32.7 oranında değer kaybetmiş, dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye teşvik edilmiş ve ithalat kademeli olarak liberalize edilmiştir.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra yasakların, toplumsal çatışma ortamının ve istikrarsız günlerin aşılması uzun zaman almıştır. Darbe yönetimi ise, 1982 Anayasası'yla çizdiği ekonomik, siyasi ve toplumsal çerçeveyi kalıcı kılmayı başarmıştır. 24 Ocak Kararları da bu

² DP Meclis Grubu, 12 Nisan 1960'ta olağanüstü bir toplantı yapmış ve CHP hakkında meclis tahkikatı açılmasına karar verilmiştir (Eroğul, 2014: 229). Soruşturmada, DP iktidarına yönelik muhalif basının tutumu da yer almıştır. Komisyon yasaklarına uymayan gazete ve dergilerin basımı ve dağıtımını yasaklanmış, bazı gazeteler kapatılmıştır.

çerçevenin içerisinde yer almaktadır (Kepenek, 2010: 79). Bu doğrultuda, 12 Eylül darbesinin sadece siyasi ve toplumsal yaşamdaki “olumsuzlukların” bir sonucu olarak gerçekleşmediğini; IMF ve Dünya Bankası’nın 24 Ocak Kararları’nı uygulamaya geçirmesinde yardımcı bir müdahale olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaldı ki, Türkiye’de 1970 devalüasyonunun getirdiği ekonomik bunalımın yaşanması, öğrenci ve işçi hareketleri gibi toplumsal olayların patlak vermesi ve AP’nin bu gelişmeler karşısında sert tavırlar takınması sonucunda 12 Mart 1971 darbesi gerçekleşmiştir. “12 Mart Rejimi” olarak adlandırılan bu dönem, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları’nın AP hükümetine verdiği muhtıra ile başlamış; Nisan 1973’te, Orgeneral Ömer Faruk Gürler’in cumhurbaşkanlığı seçiminde darbecileri saf dışı bırakmasıyla sona ermiştir (Özdemir, 2000: 260). Ayrıca, 1970’li yıllarda yaşanan Türkiye siyasetindeki kutuplaşma hareketleri ve istikrarsızlık ortamı topluma yansımıştır. 1976’dan itibaren toplumsal çatışma ortamı daha da gerginleşmiştir. 1 Mayıs 1977’de Taksim’de meydana gelen olaylar ve 1978 Aralık ayında Kahramanmaraş’ta yaşanan olaylar çatışma ortamının önemli örnekleridir. Aynı yıllarda birçok suikast ve bombalama eylemi de gerçekleşmiştir. Bu olumsuzlukların üzerine 12 Eylül 1980’de Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) yönetime el koymuş, 1983 seçimlerine kadar Türkiye askeri bir rejim tarafından yönetilmiştir. Siyasi parti liderleri tutuklanmış, 16 Ekim 1981’de tüm siyasi partiler kapatılmış ve partilerin mal varlıkları Hazine’ye aktarılmıştır (Akşin, 2015: 275). 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında Türkiye, yakın siyasi tarihinin en çalkantılı dönemini yaşamıştır. Bunun temel nedeni, 1980 yılında gerçekleşen askeri darbe ve bunu izleyen askeri rejimin Türkiye siyasetinde derin izler bırakan icraatlarıdır (Tanör, 2000: 29).

24 Nisan 1983 tarihine gelindiğinde, siyasi etkinliklere getirilen yasaklar kaldırılmış ve Turgut Özal’ın 20 Mayıs 1983’te kurduğu Anavatan Partisi (ANAP) %45.1 oy oranıyla birinci parti olmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren, hükümeti kurma görevini Özal’a vermiştir (Özçelik, 2006: 169). 6 Eylül 1987’de ise, 1982 Anayasası’nın geçici 4. maddesiyle siyasi liderlere getirilen yasakların kaldırılmasına yönelik referanduma gidilmiştir (Tanör, 2000: 72). Referandum sonucunda, anayasanın geçici 4. maddesi kaldırılmış ve eski siyasi liderler (Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş, Necmettin Erbakan, vd.) siyasete geri dönmüşlerdir.

Türkiye’de 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül darbesiyle birlikte yaşama geçirilen neo-liberal politikalar medya sektörünün iktisadi, siyasi ve ideolojik olarak yeniden yapılanmasında esaslı bir itici güç olmuştur (Adaklı, 2010: 68). Basın, çokuluslu şirketlerin elinde yoğunlaşmıştır. 1980’li yıllarla birlikte medya endüstrisi, stratejik sektörler arasına girmiştir (Dağtaş, 2013: 32).

1971 darbesi sonrasındaki dönem, basın açısından 1960 darbesi sonrasında elde edilen kazanımların geri alınmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur (Kılıçatan, 2011: 85). 1971 darbesini gerçekleştiren komutanların gölgesinde kurulan Nihat Erim (Mart 1971-Mayıs 1972), Ferit Melen (Mayıs 1972-Nisan 1973) ve Naim Talu (Nisan 1973- Ekim 1973) hükümetleri dönemlerinde basın sürekli baskılar altında görevini yerine getirmiştir (Topuz, 2003: 252). 1970’li yıllarda basın üzerindeki bir diğer baskı unsuru ise, gazetecilere yönelik düzenlenen terör saldırıları olmuştur (Kılıçatan, 2011: 87).

Bununla birlikte, Turgut Özal, başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı dönemlerinde gazetecilerle iyi ilişkiler içerisinde olmuştur (Topuz, 2003: 270). Ancak, bu iyi ilişkiler

sıkıyönetim zamanında tutuklanan ya da baskı gören gazetecilere yönelik olmamıştır. Özal, sadece iktidara yakın olan gazetecilerle işbirliği içerisinde hareket etmiştir. 12 Eylül 1980 darbesinden sonraki üç yıl boyunca ve ANAP hükümetleri döneminde; basın, ekonomik yaptırımların yanı sıra, geleneksel kamu işlevlerine yönelik sınırlamalarla da mücadele etmiştir (Adaklı, 2006: 149).

Diğer yandan, toplumsal yapı içerisinde önemi gittikçe artan medya, kapitalist toplumsal sistemde meydana gelen değişimlerle benzer bir belirlenim süreci yaşamıştır³ (Dağtaş, 2006: 34). Kapitalizmin yeniden yapılanma sürecine girdiği bu dönemde, sermaye birikim yapısında meydana gelen dönüşümler medya sektöründe de yaşanmıştır. Uygulanan *deregülasyon* ve *reregülasyon* politikaları ise bu dönüşüme katkı sağlamış ve hızlandırmıştır.⁴

1.3. Küresel Kapitalizm ve Popülist Politikalar (1990-2010)

1990-2010 yılları arasında Türkiye ekonomisi ve siyaseti, küresel kapitalizmin ve popülist politikaların etkisi altında kalmıştır. Soğuk savaş yıllarında kutuplaşan dünya, 1990'lı yıllarda ABD merkezli küresel bir yapıya dönüşmüştür. Türkiye de bu düzen içerisindeki “çevre ya da yarı çevre ülkeler”den birisi olmuştur. Sınıflar arası gerilimin, partiler arası rekabetin ve siyasi iktidarsızlığın keskinleştiği 1990'lı yıllarda ekonomi alanında popülist politikalar uygulanmış ve sermaye hareketlerinde sınırsız serbestleşme yaşama geçirilmiştir (Boratav, 2015: 180-181).

1990'lı yıllarda, küresel kapitalizmin de etkisiyle dışa açık sanayileşme politikaları benimsenmiştir. 1980'li yıllarda izlenen yapısal uyum programına 1989 yılından sonra getirilen değişiklikle dış finansal serbestlik kararı alınmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2010: 213). Bu bağlamda, Türkiye, küresel kapitalizm içerisindeki rekabet piyasasına girme şansı elde etmiştir. Ancak, Türkiye ekonomisinde meydana gelen bu olumlu gelişmeler uzun sürmemiştir. Çünkü, Türkiye sanayisinde çoğunlukla tüketime ve nihai kullanıma yönelik dayanıklı tüketim malları ya da diğer tüketim malları üretilmiştir (Kılıçbay, 1994: 415). Dolayısıyla, Türkiye, uluslararası rekabet gücünü teknolojik gelişme ve verimlilik gibi yapısal faktörler üzerine oturtmamıştır (Kepenek ve Yentürk, 2010: 219).

Popülist ekonomi politikalarının bütçeye yansımaları kamu açıklarının hızla artmasına yol açmıştır (Boratav, 2015: 179). Dış açıkların büyümesi, ekonomik büyümenin gerilemesi ve yüksek enflasyonların devam etmesi üzerine “1994 Krizi” yaşanmış ve dönemin koalisyon hükümeti, “5 Nisan Kararları” olarak tarihe geçen kararları almıştır.⁵ Ömer Eroğlu ve Mesut Albeni'ye (2002: 193-194) göre, 5 Nisan Kararları ile alınan önlemler çerçevesinde; enflasyonu düşürmek, TL'nin değerini yükseltmek, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sürdürülebilir bir dengeye oturtmak, istikrarı sağlamak ve ihracat artışını hızlandırmak amaçlanmıştır. Ancak,

³ 1980-2010 döneminde, Türkiye'deki basın alanındaki gelişmeler incelenirken, bazı yerlerde basını da içerisine alan “medya” kavramı kullanılmıştır. Bunun nedeni, “medya” kavramının, 1980'li yıllardan itibaren kitle iletişimi alanında yaşanan dönüşümleri ifade etmede daha kapsayıcı bir kavram olmasıdır. Çünkü “1980'li yıllardan itibaren Türkiye kapitalizminin yeni stratejik tercihleriyle paralel biçimde basın endüstrisi; radyo, televizyon, internet gibi farklı *medium*'larla ve basın dışı sektörlerle bütünleşerek yapısal bir dönüşüm sürecine girmiştir” (Adaklı, 2006: 137).

⁴ *Deregülasyon*, devletin her alanda piyasanın görünmez eli lehine güçlenmesi ve piyasanın etkin işleyişini engelleyen kuralların kaldırılması olarak tanımlanan bir süreçtir (Dağtaş, 2006: 35). *Reregülasyon* ise, ticari çıkarları öne çıkaracak biçimde yeni kuralların getirilmesidir (Dağtaş, 2013: 32).

⁵ Sözü geçen dönemde, 1993 yılı Kasım ayında göreve gelmiş olan Doğru Yol Partisi (DYP) ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyon hükümeti vardır (Akşin, 2015: 294-295).

1994'te yaşanan kriz, Türkiye gibi gelişmekte olan bazı ülkelerde alınan önlemler doğrultusunda hafif zararlarla atlatılmış olsa da Türkiye'deki önlemler krizi daha da yoğunlaştırmış ve kriz yönetimi başarısız olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2010: 581).

1990-2010 döneminde, Türkiye siyasi yaşamını etkileyen birçok gelişme yaşanmıştır. Türkiye'nin komşusu Irak, 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiştir ve Türkiye bu savaştan çok etkilenmiştir (Akşin, 2015: 289). Çünkü Irak'taki otorite boşluğunu fırsat bilen terör örgütleri, Türkiye'deki eylemlerini arttırmıştır. Bu olumsuz gelişmeler devam ederken Türkiye'de erken seçim kararı alınmış ve 20 Ekim 1991'de yapılan genel seçimlerden sonra DYP-SHP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu seçimlerin Türkiye siyasi tarihi açısından önemi; 8 yıllık ANAP iktidarının sona erdirilmesi olmuştur (Tanör, 2000: 91).

Öte yandan, 28 Şubat 1997'de “post-modern darbe” olarak tarihe geçen askeri girişim gerçekleşmiştir. Milli Güvenlik Kurulu'nda, Genel Kurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı ve diğer kuvvet komutanları 18 maddelik bir önlem metni önermişlerdir. Metinde, imam-hatip okullarının sayısının azaltılmasına, sarık ve cübbe giyiminin özendirilmemesine, tarikatçılara ait kursların ve vakıfların kapatılmasına ve zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılmasına ilişkin maddeler yer almıştır (Özçelik, 2006: 185-186). Bu gelişmelerden sonra, Erbakan hükümeti istifa etmiş, Cumhurbaşkanı Demirel yeni bir hükümet kurulması için Mesut Yılmaz'ı görevlendirmiştir. Yılmaz; belli bir zaman sonra adı yolsuzluklarda ve mafya işbirliğinde geçince, 25 Kasım 1998'de istifa etmiştir. Sonrasında, Ecevit azınlık hükümeti kurulmuştur. Bu dönemde, Abdullah Öcalan, 16 Şubat 1999'da yakalanmıştır. Ecevit'in PKK karşısında kazandığı zafer sayesinde DSP, 1999 genel seçimlerinde %22.1 oy oranıyla birinci parti olmuştur (Akşin, 2015: 305).

3 Kasım 2002 seçimlerinde ise, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) %34.2 oy oranıyla birinci parti olmuştur. Özçelik'e (2006: 179) göre, kamuoyu yıllardır süren ekonomik sıkıntılara, yolsuzluklara, sivilleşememeye ve istikrarsız siyasete tepkisini AKP'yi seçerek ortaya koymuştur. AKP hükümeti, kuruluşundan kısa bir süre sonra, somut ekonomik önlemleri ve hedefleri içeren “Acil Eylem Planı” adındaki belgeyi hazırlayıp ilan etmiştir⁶ (Tanilli, 2009: 131-132). AKP'nin iktidara geldikten sonraki dönem, başlangıcını 1980'li yıllara kadar götürebileceğimiz neo-liberal politikaların Türkiye'de yeniden diriliş gösterdiği, yoksullaştırılan emekçi kesimlerin yıpranmışlığından kaynaklı tikanıklıkların aşıldığı bir dönem olmuştur (Doğan, 2010: 86). AKP, popülist politikalar çerçevesinde sosyal yardımlarla yoksul kesimin desteğini de kazanmış ve 27 Temmuz 2007'de yapılan genel seçimlerde %46.5 oy oranıyla yeniden tek başına iktidar olmuştur.

1990-2010 döneminde medya alanında meydana gelen gelişmelere bakıldığında, basın alanındaki güçlü sermaye grupları, radyo-televizyon yayıncılığı alanına da girmiş ve artık, “medya” sektörü olarak anılmaya başlanan bu alanda pek çok farklı girişim alanının bütünleştiği dev holdingler egemen hale gelmiştir (Adaklı, 2006: 136). Önceki dönemlerde gazeteci ailelere ait olan basın kuruluşları, farklı ticari alanlarda faaliyet gösteren holdinglerin (Doğan Grubu, Doğuş Grubu, Ciner Grubu, Çalık Grubu, Albayrak Grubu vb.) tekelinde toplanmaya başlamışlardır. Bu yeniden yapılanma sürecinde, bazı basın kuruluşları dönüşüme ayak

⁶ Planda özelleştirme, işsizlik, gelir dağılımı, sosyal güvenlik, vergi ve harcamalar, turizm, tarım ve hayvancılık, ihracat ve yatırım alanlarında birçok önlem ve hedef yer almıştır <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-acil-eylem-planini-acikladi-110017>, (Erişim tarihi: 05.01.2016).

uyduramamış ve kapanmıştır. Güçlü olan basın kuruluşları ise ayakta kalmayı başarmış; yatay, dikey ve çapraz tekelleşmelerle daha da büyümüşlerdir.⁷ 1980’li yıllardan itibaren medya mülkiyeti giderek artan bir oranda daha az ellerde yoğunlaşmıştır (Çakmur, 1998: 138).

Ayrıca, 2000’li yıllarda Türkiye’nin medya endüstrisine damgasını vuran gelişme, 2005’ten sonra hızla kutuplaşan siyasi tarafların daha çok “medya silahı” ile kuşanma eğilimleri olmuştur (Sönmez, 2010: 23). Bu bağlamda, AKP iktidarı döneminde de medya bir hegemonya aracı olarak tanımlanmıştır. Gülseren Adaklı’ya (2009: 560) göre, AKP; 12 Eylül rejiminin bir uzantısı olan ANAP’ın neo-liberal düzeninin “üstün” bir temsilcisi olarak, kendi yöntemiyle birebir uyumlu bir medya yaratma arzusunu bu dönemde açıkça ortaya koymuştur.

Öte yandan, medya endüstrisinin yapısal dönüşümü, medya içeriklerindeki değişimi de beraberinde getirmiştir. Medyanın küresel kapitalizmle olan yakın ilişkisi sonucunda medya içeriklerinin magazinleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu anlamda, Medya şirketleri, reyting ve kâr oranlarını arttırmak için magazin ve sansasyonel yayıncılığı benimsemişlerdir (Dağtaş, 2006: 16).

2. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada, referandumlara ilişkin haber, fotoğraf, köşe yazısı, söyleşi ve yazı dizilerinin *nitel çözümlemesi* gerçekleştirilmek üzere Türkiye basınına temsilen *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün*⁸ gazeteleri seçilmiştir. Bu seçimin temel nedeni, sözü edilen gazetelerin temsil ettikleri ideolojilerin ve buna bağlı olarak yayın politikalarının farklılık göstermesidir. Nitekim, *Cumhuriyet* ulusal solu, *Hürriyet* liberal düşüncüyü ve *Tercüman/Bugün* gazeteleri ise muhafazakâr sağ ideolojiyi temsil eden gazetelerdir. Bu seçimle, farklı ideolojilere sahip ve toplumun farklı kesimlerine seslenen gazetelerin çalışmanın konusunu oluşturan referandumlara ilişkin söylemlerindeki ve tutumlarındaki farklılıkların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte, *nitel çözümlemeyi* desteklemek üzere incelenen gazetelerde yayımlanan içeriklerin sayısal dağılımlarına da yer verilmiştir.

Bu bağlamda, Türkiye basınına temsilen seçilmiş *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazetelerinin tüm sayfalarında yayımlanmış olan referandumlarla ilgili gazete yazı türlerinin ve fotoğrafların sayısal dağılımı ortaya konulmuştur. Referandum günleri öncesindeki *on günlük* zaman aralığı sınırlık olarak belirlenmiştir. Referandumların yapıldığı günler ise, çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Dolayısıyla, 1961 Anayasası referandumu için 29 Haziran-8 Temmuz 1961, 1982 Anayasası referandumu için 28 Ekim-6 Kasım 1982 ve

⁷ Yatay tekelleşme, medyanın bir alanında işlev gören bir şirketin, medyanın aynı alanında işlev gören başka bir şirketi satın almasıdır (Mosco, 1996: 176). Dikey tekelleşme, bir kültürel ürünün üretim sürecinin tüm aşamalarının tek bir elden mutlak denetimidir (Çakmur, 1998: 140). Çapraz tekelleşme ise, önceleri tek bir kitle iletişim aracı çerçevesinde etkinlik gösteren kuruluşların, başka alanlara da el atarak etkinliklerini yaygınlaştırmalarıdır (Dağtaş, 2013: 38).

⁸ *Tercüman* gazetesi, 24 Haziran 2010’da kapandığı için 2010 dönemine ilişkin çözümlemelerde *Tercüman* gazetesi ile benzer ideolojiye sahip ve onun devamı niteliğinde olan *Bugün* gazetesi çözümleme nesnesi olarak seçilmiştir. *Tercüman* ve *Bugün* gazetelerinin tarihsel arka planına değinmek yerinde olacaktır. *Halka ve Olaylara Tercüman* gazetesi, 26 Mayıs 1955’te İstanbul’da yayımlanmaya başlamıştır. Gazetenin ilk kurucuları Kemal İlcak, Sadettin Çulcu ve Ünal Sekman’dır. Gazetenin ilk sahibi Kemal İlcak’ın 1993’te vefatından sonra, *Tercüman* gazetesi mali krize girmiştir. 1997 yılında İlcak ailesi gazetenin isim haklarını Çukurova Holding’e satmıştır. Buna karşılık, gazete üzerindeki hak iddiasını devam ettiren İlcaklar, *Dünden Bugüne Tercüman* adında başka bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Anlaşmazlığın yargıya intikal etmesi üzerine, 2005 yılında mahkeme kararıyla isim haklarının Çukurova Holding’e geçtiği tescil edilmiştir. Bunun üzerine, *Dünden Bugüne Tercüman* ismi, 6 Eylül 2005 yılında *Bugün* olarak değiştirilmiştir. *Halka ve Olaylara Tercüman* ise, 24 Haziran 2010’da kapanmıştır [https://tr.wikipedia.org/wiki/Terc%C3%BCman_\(gazete\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Terc%C3%BCman_(gazete)), (Erişim tarihi: 04.04.2017).

2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu için 2 Eylül-11 Eylül 2010 tarih aralıkları sınırlık olarak belirlenmiştir. Son on günlük zaman aralığının sınırlık olarak belirlenmesinin temel nedenini ise, çalışmanın konusunu oluşturan referandumlarla ilgili gazete yazı türlerinin ve fotoğrafların bu tarih aralıklarında yoğun bir biçimde yer almış olmasıdır.

Çalışmada belirlenen sınırlıklar çerçevesinde *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazetelerinde yayımlanmış 1961, 1982 ve 2010 referandumlarına ilişkin gazetelerin ön sayfalarında yayımlanan sürmanşet ve manşet haberleri ile en fazla bu konuyu işleyen köşe yazılarının *metinsel çözümlemesi* gerçekleştirilmiştir. Sözü edilen gazetelerin tüm sayfalarındaki referandumlarla ilgili gazete yazı türlerinin irdelenmesinin zaman ve emek açısından çalışmanın sınırlıklarını aşacağı düşünülmüştür. Bu yüzden, *metin çözümlemesi*; sözü edilen gazetelerin ön sayfalarındaki sürmanşet ve manşet kısımlarında yer alan referandum haberleri ile referandumlara ilişkin en fazla köşe yazısı yazan yazarların belirlenmesine göre gerçekleştirilmiştir.

3. Çalışmanın Nicel Bulguları ve Yorumları

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye basınıni temsilen seçilen *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazetelerinde yayımlanmış 1961, 1982 ve 2010 referandumlarıyla ilgili haber, fotoğraf, köşe yazısı, söyleşi ve yazı dizilerinin çalışmanın konusu, amacı, yöntem ve sınırlıkları çerçevesinde elde edilen sayısal bulgular değerlendirilmiştir.

9 Temmuz 1961 referandumuna ilişkin 29 Haziran-8 Temmuz 1961 tarih aralığında *Cumhuriyet* gazetesinde 28, *Hürriyet* gazetesinde 18 ve *Tercüman* gazetesinde 21 olmak üzere toplam 67 referandum haberi yayımlanmıştır. 1961 Anayasası referandumuna ilişkin en fazla habere *Cumhuriyet* gazetesinde rastlanılmıştır. Ayrıca, *Cumhuriyet* gazetesindeki 28 referandum haberinden 8'inin; *Hürriyet* gazetesindeki 18 referandum haberinden 4'ünün ve *Tercüman* gazetesindeki 21 referandum haberinden 3'ünün manşette yer aldığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, 1961 Anayasa referandumuna ilişkin haberlere manşet kısmında en fazla yer veren *Cumhuriyet* gazetesi olmuştur (Bkz. Tablo 1).

Öte yandan, 29 Haziran-8 Temmuz 1961 tarih aralığında *Cumhuriyet* gazetesinde 16, *Hürriyet* gazetesinde 13 ve *Tercüman* gazetesinde 8 olmak üzere toplam 37 fotoğraf yer aldığı gözlemlenmiştir. Gazetedeki referandum fotoğraflarının büyük bir çoğunluğu 1961 Anayasası referandumu öncesinde düzenlenen "Anayasaya evet" mitinglerinde çekilmiştir. Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesindeki referandum fotoğraflarından 8 tanesinde miting alanlarında konuşma yapan parti liderleri ve miting alanlarındaki halk kitleleri yer almaktadır. Benzer şekilde, *Hürriyet* gazetesindeki referandum fotoğraflarından 7 tanesi; *Tercüman* gazetesinde ise 3 tanesi referandum öncesinde düzenlenen mitinglere ve mitinglerde halka seslenen siyasi parti liderlerine ilişkin fotoğraflardır (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. 1961 ve 1982 Anayasaları ile 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumlarına İlişkin Haber, Fotoğraf ve Köşe Yazılarının Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

Referandumlar	Gazeteler	Haber		Fotoğraf		Köşe Yazısı	
		Sıklık sayısı	Sıklık Oranı %	Sıklık sayısı	Sıklık Oranı %	Sıklık sayısı	Sıklık Oranı %
1961 Referandumu	Cumhuriyet	28	42	16	43	13	81
	Hürriyet	18	27	13	35	3	19
	Tercüman	21	31	8	22	-	-
1982 Referandumu	Cumhuriyet	31	40	9	18	-	-
	Hürriyet	20	26	23	46	4	15
	Tercüman	27	34	18	36	22	85
2010 Referandumu	Cumhuriyet	90	44	72	32	77	54
	Hürriyet	56	28	79	35	38	27
	Bugün	56	28	74	33	27	19

Bununla birlikte, 1961 Anayasası referandumuna ilişkin *Cumhuriyet* gazetesinde 13 ve *Hürriyet* gazetesinde 3 olmak üzere toplam 16 köşe yazısı yer almasına karşın; *Tercüman* gazetesinde, 1961 Anayasası referandumuyla ilgili köşe yazısına rastlanılmamıştır. 1961 Anayasası referandumu hakkında en fazla köşe yazısı yazan yazarlar; *Cumhuriyet* gazetesinden Burhan Felek ve *Hürriyet* gazetesinden Çetin Özek olmuştur. Dolayısıyla, 1961 Anayasası referandumuna ilişkin köşe yazılarının *metinsel çözümlemesi* Felek ve Özek'in köşe yazıları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Son olarak, sözü edilen gazetelerde 1961 Anayasası referandumuna ilişkin söyleşi ve yazı dizisine ise rastlanılmamıştır.

1982 Anayasası referandumu hakkında 28 Ekim-6 Kasım 1982 tarih aralığında *Cumhuriyet* gazetesinde 31, *Hürriyet* gazetesinde 20 ve *Tercüman* gazetesinde 27 olmak üzere toplam 78 haber yayımlanmıştır. *Cumhuriyet* gazetesinde 7; *Hürriyet* gazetesinde 9 ve *Tercüman* gazetesinde 10 referandum haberine gazetelerin manşet kısımlarında yer verildiği gözlemlenmiştir. Üç gazetede toplam 78 referandum haberinden 56'sı referandum öncesinde düzenlenen "Anayasaya Evet" mitingleri ve bu mitinglerde konuşma yapan dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren'in 1982 Anayasası hakkındaki görüşleri hakkındadır. Diğer 22 referandum haberi ise, 7 Kasım 1982'de düzenlenecek referanduma ve referanduma sunulacak anayasa metninin özelliklerine ilişkin genel bilgileri içermektedir. Bunların yanında, 1982 Anayasası referandumu hakkında en fazla haber *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmış olmasına karşın; referandum haberlerini en fazla manşetten veren gazete *Tercüman* gazetesidir (Bkz. Tablo 1).

Diğer yandan, 1982 Anayasası referandumuna ilişkin *Cumhuriyet* gazetesinde 9, *Hürriyet* gazetesinde 23 ve *Tercüman* gazetesinde 18 olmak üzere toplam 50 fotoğrafa yer verilmiştir. 1982 Anayasası referandumu haberlerinde en fazla fotoğraf kullanan gazete *Hürriyet*; en az fotoğraf kullanan gazete ise *Cumhuriyet* olmuştur (Bkz. Tablo 1). Bununla birlikte, her üç gazetede fotoğrafın büyük çoğunluğunda, referandum mitinglerinin ve mitinglerde halka seslenen Evren'in görüntüleri yer almaktadır. Gazetelerde, Evren'in miting alanlarında halka seslenirken çekilmiş fotoğraflarına sıklıkla yer verilmiştir. Evren'in görüntülediği fotoğraflarda, üzerindeki kıyafet askeri üniformadır. Kaldı ki, referandum mitinglerine ait fotoğraflarda, silahlı ve üniformalı askerler de yer almaktadır. Bu anlamda,

miting alanlarında çekilmiş fotoğraflarda 12 Eylül darbesi sonrasında ülke yönetimini ele geçiren askeri rejimin izlerini gözlemek mümkündür.

Ayrıca, 1982 Anayasası referandumu hakkında *Hürriyet* gazetesinde 4 ve *Tercüman* gazetesinde 22 olmak üzere toplam 26 köşe yazısı yer almasına karşın; *Cumhuriyet* gazetesinde, 1982 Anayasası referandumuyla ilgili köşe yazısına rastlanılmamıştır. Bu bağlamda, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra oluşan baskı ortamı ve askeri rejimin muhalif basını sindirmeye yönelik getirdiği yasaklar, incelenen zaman aralığında *Cumhuriyet* gazetesinde 1982 Anayasası referandumuna ilişkin herhangi bir köşe yazısına yer verilmemiş olmasına neden olmuştur. Çünkü, 1982 Anayasası'nın hazırlandığı ve referanduma sunulduğu dönemlerde, askeri rejimin özellikle muhalif basına yönelik anti-demokratik ve hukuksuz uygulamaları basının özgür bir biçimde faaliyet göstermesini olanaksızlaştırmıştır.

1982 Anayasası referandumu hakkında en fazla köşe yazısı yazan yazarlar; *Hürriyet* gazetesinden Oktay Ekşi ve *Tercüman* gazetesinden Mukbil Özyörük olmuştur. Bu yüzden, 1982 Anayasası referandumuna ilişkin köşe yazılarının *metinsel çözümlemesi* Ekşi ve Özyörük'e ait köşe yazıları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Son olarak, sözü edilen gazetelerde incelenen dönem itibarıyla 1982 Anayasası referandumuna ilişkin söyleşi ve yazı dizisine rastlanılmamıştır.

2 Eylül-11 Eylül 2010 tarihleri arasında, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu hakkında *Cumhuriyet* gazetesinde 90, *Hürriyet* gazetesinde 56 ve *Bugün* gazetesinde 56 olmak üzere toplam 202 haber yayımlanmıştır. 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna ilişkin en fazla haber *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmıştır. *Cumhuriyet* gazetesindeki 90 haberden 7'sinin; *Hürriyet* gazetesindeki 56 haberden 2'sinin ve *Bugün* gazetesindeki 56 haberden 7'sinin gazetelerin manşet kısımlarında yer aldığı gözlemlenmiştir (Bkz. Tablo 1).

Gazetelerdeki 12 Eylül referandumuna ilişkin haberlerde ön plana çıkan konular; Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) yürüttüğü "Evet" kampanyası, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) yürüttüğü "Hayır" kampanyaları ile Barış ve Demokrasi Partisi'nin (BDP) "boykot" kararı olmuştur. Bunların yanı sıra, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nde öngörülen anayasa değişikliklerinin büyük bir çoğunluğu yargı alanına ilişkin olduğundan, haberlerde Anayasa Mahkemesi ile Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) üyelerinin yargı alanına ilişkin öngörülen değişiklikler hakkındaki görüşlerine de yer verilmiştir.

Öte yandan, 2010 referandumuna ilişkin *Cumhuriyet* gazetesinde 72, *Hürriyet* gazetesinde 79 ve *Bugün* gazetesinde 74 olmak üzere toplam 225 fotoğrafın yer aldığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, gazetelerin 2010 referandumuna ilişkin haberlerdeki fotoğraf kullanım oranlarının birbirine çok yakın olduğu görülmüştür. Benzer şekilde, gazetelerdeki referandum fotoğraflarının konularının da büyük oranda birbirine benzediği gözlemlenmiştir. Nitekim 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumu'na ilişkin fotoğrafların büyük çoğunluğunda, siyasi partiler tarafından düzenlenen mitinglerin, bu mitinglerde konuşma yapan siyasi liderlerin ve anayasa değişiklikleri hakkındaki görüşlerini açıklayan siyasilerin ya da sivil toplum örgütü temsilcilerinin görüntülerine yer verilmiştir. Bazı referandum haberlerinde ise, miting alanlarındaki ve sokaklardaki referandum afişlerinin fotoğrafları kullanılmıştır.

2010 referandumu hakkındaki fotoğraf sayısının 1961 ve 1982 referandumlarına oranla oldukça fazla çıkmasında; kapitalizmin yeniden yapılanma sürecinde medya alanında yaşanan

ekonomi politik dönüşümün etkisinden söz edilebilir. Nitekim, medya 1980’li yıllardan itibaren büyük sermaye gruplarının yatırım alanı haline gelmiş, medya alanındaki yoğunlaşma ve özelleştirme hareketleri hız kazanmıştır. Kamusal yayıncılık anlayışı zayıflamış, ticari yayıncılık anlayışı benimsenmiştir. Medyanın üretim yapısı ve tüketimi, kapitalizmin tarihsel koşulları içerisinde dönüşüme uğramış ve medya içerikleri bu dönüşüm hareketiyle ilişkili olarak değişiklik göstermiştir. Bununla birlikte, gazetelerin sayfa sayılarındaki artış ve teknolojideki gelişmelere bağlı olarak gelişen fotoğraf ve baskı teknolojileri, gazetelerdeki 2010 referandumuna ilişkin fotoğraf sayısının artışında önemli etkenlerden biri olarak değerlendirilmiştir.

Ayrıca, 2010 referandumuna ilişkin *Cumhuriyet* gazetesinde 77, *Hürriyet* gazetesinde 38 ve *Bugün* gazetesinde 27 olmak üzere toplam 142 köşe yazısının yer aldığı gözlemlenmiştir (Bkz. Tablo 1). 2010 referandumu hakkında en fazla köşe yazısı *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmıştır. Bununla birlikte, 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası referandumlarına ilişkin toplam köşe yazısı sayılarına bakıldığında; 2010 Anayasa Değişiklik Paketi hakkında yazılmış köşe yazısı sayısının oldukça fazla olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda, 2010 yılındaki gazetelerin sayfa ve köşe yazarı sayılarının 1961 ve 1982 yıllarına göre oldukça fazla olması, 2010 yılındaki köşe yazısı sayılarındaki artışın temel nedeni olarak yorumlanabilir. Bunun yanı sıra, medyanın yapısal dönüşümüyle birlikte sermaye odaklı medya yapılarının tirajlarını ve kâr oranlarını arttırma kaygıları, gazetelerin içeriklerine de yansımıştır. Gazete içerikleri görece çeşitlilik kazanmış ve sayısal olarak çoğalmıştır. Dolayısıyla, her konuda köşe yazısı yazabilen ya da uzmanlık alanları dışında görüşler dile getirebilen köşe yazarı sayısındaki artış medyanın yapısal dönüşümüyle yakından ilişkilidir denilebilir. Medya alanındaki mülkiyet yoğunlaşması ve gerçekleşen yapısal dönüşümle birlikte medya; reklam gelirlerine bağımlı, ticari yayıncılık faaliyetleri yürüten ve kâr maksimizasyonunu hedefleyen bir yapıya bürünmüştür. Kuşkusuz, köşe yazarı sayısının artışı da bu süreçten etkilenmiştir.

2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu hakkında en fazla köşe yazısı yazan yazarlar ise; *Cumhuriyet* gazetesinden Emre Kongar, *Hürriyet* gazetesinden Cüneyt Ülsever ve *Bugün* gazetesinden Gülay Göktürk olmuştur. Dolayısıyla, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna ilişkin köşe yazılarının *metinsel çözümlemesi* Kongar, Ülsever ve Göktürk’ün köşe yazıları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Bunların yanı sıra, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu hakkında *Cumhuriyet* gazetesinde 4 ve *Bugün* gazetesinde 1 olmak üzere toplam 5 tane söyleşinin yer aldığı gözlemlenmiştir. Ancak, incelenen gazetelerde 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna ilişkin herhangi bir yazı dizisine rastlanılmamıştır.

4. Çalışmanın Nitel Bulguları Ve Yorumları

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye basınına temsilen seçilen *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazetelerinde 1961, 1982 ve 2010 referandumlarına ilişkin yayımlanmış manşet ve sürmanşet haberleri ile gazeteleri temsilen seçilmiş köşe yazılarının⁹ *metinsel çözümlemesi* gerçekleştirilmiştir.

⁹ İncelenen her gazeteyi temsilen ilgili referandumlar hakkında en fazla yorum yazan bir köşe yazarının yazıları temel alınmış ve bu yazılar önem kazanan temalar çerçevesinde çözümlenmiştir.

4.1. 1961 Anayasası Referandumu

Gazetelerdeki 1961 Anayasası referandumuna ilişkin manşet haberlerinin ortak teması, 1961 Anayasası referandumu öncesinde düzenlenen referandum mitinglerinde dönemin siyasi liderlerinin 1961 Anayasası hakkındaki konuşmaları üzerine kurulmuştur. Gazetelerin manşet haberlerine bakıldığında; İsmet İnönü liderliğindeki CHP'nin 1961 Anayasası'nı desteklediği ve Anayasa'nın referandumda kabulüne yönelik taraf olduğu anlaşılmaktadır. CHP, 1961 Anayasası'nın referandumda halk tarafından kabul edilmesi için açık bir biçimde çalışmıştır (Aldıkaçtı, 1970: 135). Bunun en önemli nedeni olarak, 1960 darbesi öncesindeki DP döneminde yaşanan olumsuzluklar karşısında CHP'nin üstlendiği muhalif siyaset gösterilebilir. Kaldı ki, DP'nin iktidar olduğu dönemde muhalefete karşı olan tahammülsüzlüğü, iktidarının son yıllarında daha da hoşgörüsüz bir hal almıştır (Tanilli, 1981: 92).

Öte yandan, gazetelerdeki manşet haberlerinden 3 tanesinde dönemin Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in radyo konuşmasında dile getirdiği Anayasa hakkındaki görüşler gazetelerin manşet başlıklarına taşınmıştır: "Gürsel Anayasa için 'Muhteşem eser' dedi" (Cumhuriyet, 5 Temmuz 1961: 1), "Anayasa'ya evet deyiniz" (Hürriyet, 5 Temmuz 1961: 1). Gürsel'in 1961 Anayasası'na tam destek verdiği ve halkı referandumda evet oyu kullanmaya teşvik ettiği manşet haberlerinin başlıklarından da açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, haberlerde Gürsel'in Anayasa referandumu için hayır propagandası yürüten kesimlere karşı eleştirilerine de yer verilmiştir. Gürsel'in eleştirileri, DP'nin devamı niteliğinde olan ve 1961 Anayasası'nın referandumda kabulüne destek vermeyen Adalet Partisi (AP) ve yöneticilerine yönelik olmuştur. Ne var ki, AP'den 1961 Anayasası'na tam destek vermesini beklemek de yanlış bir düşünce olurdu. Çünkü AP, 27 Mayıs darbesiyle siyasi yaşamına son verilmiş DP'nin mirasçısı olarak kurulan bir siyasi parti olmuştur. Kaldı ki, AP, 1961 Anayasası'nın hazırlık aşamasında Kurucu Meclis içerisinde temsil edilmediği gibi; referandum aşamasında da serbestçe siyasi faaliyet içerisinde bulunamamıştır (Şahbaz, 2006: 248-249).

Cumhuriyet ve *Hürriyet* gazetelerinin 1961 Anayasası referandumuna ilişkin tutumları birbirine benzemektedir. Ancak, *Cumhuriyet* gazetesinde 1961 Anayasası'nı öven ve halkı referandumda "Evet" oyu kullanma yönünde teşvik eden söylemleri daha fazla olmuştur. Kaldı ki, *Cumhuriyet* gazetesinde, 1961 Anayasası referandumuna olumlu bakmayan kesimlere karşı daha sert söylemler kullanılmıştır. *Tercüman* gazetesinde ise, referandum mitinglerine ilişkin sadece bir manşet haberine yer verilmiş ve sade bir dil kullanılmıştır. *Tercüman* gazetesi, manşet haberinde AP lideri Gümüşpala'nın radyo konuşmasında dile getirdiği Anayasa hakkındaki görüşlerine ağırlık vermiştir.

Bunların yanı sıra, sözü edilen gazetelerde 1961 Anayasası referandumuna ilişkin yayımlanmış köşe yazılarına bakıldığında; gerek Felek'in gerekse Özek'in yazılarındaki ortak nokta, 1961 Anayasası'nın demokratik düzenin yeniden sağlanması için gerekli olduğu üzerinedir. Çünkü her iki yazar da Anayasa'nın Avrupa standartlarına uygun ve modern bir anayasa olduğu görüşündedir. Felek, kaleme aldığı 1961 Anayasası referandumu hakkındaki köşe yazılarında halkı referandumda "Evet" oyu kullanmaya davet ederken; Özek, daha çok okuyucularına 1961 Anayasası'nın demokratik özelliklerini ve Türkiye siyasi yaşamına getireceği yenilikleri aktarmıştır. Nitekim Bülent Tanör'ün (2013: 9) de belirttiği gibi, 27 Mayıs, gerçekleşme biçimi bakımından anti-demokratik bir hareket olmasına karşın; özünde taşıdığı fikir ve birikim bakımından demokratik bir yönelimi temsil etmiştir. Dolayısıyla, 1961 Anayasası da bu birikim ve fikrin getirdiği ortamda hazırlanmıştır. Bu bağlamda, Tanör'ün

görüşünü Felek ve Özek'in yazılarından da okuyabilmek mümkündür. Her iki yazar da Anayasa'ya "Evet" demenin, ülkenin ve milletin çıkarına olacağı görüşünde birleşmişlerdir. Örneğin, Felek, "Elbette 'Evet' diyeceğiz" (Cumhuriyet, 29 Haziran 1961: 3) başlıklı köşe yazısında; 1961 Anayasası'nı "nimet" olarak nitelendirmiş ve böyle bir "nimet"e hayır demek için "ya deli ya da zorba olmak" gerektiğini savunmuştur. Anayasa'ya "Hayır" demenin 1960 öncesindeki yolsuzluklara, kanunsuzluklara ve sansürlere taraftar olmak anlamına geleceğini iddia etmiştir. Benzer şekilde, Özek, "Anayasamızın temel kuralları" (Hürriyet, 2 Temmuz 1961: 2) başlıklı yazısında, 1961 Anayasası'nın Batı demokrasisine ve standartlarına uygun, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan, toplumda sosyal adaleti ve huzuru sağlayacak çağdaş bir anayasa olduğundan söz etmiştir.

Özetle, sözü edilen gazetelerde yayımlanmış 1961 Anayasası referandumuna ilişkin manşet haberlerinde ve köşe yazılarında 1961 Anayasası referandumuna karşı olumlu bir tutum sergilendiği söylenebilir. Bununla birlikte, incelenen köşe yazılarında 1961 Anayasası referandumuna ilişkin olumsuz bir görüşe rastlanılmamıştır. Nitekim, 1961 Anayasası'nın 1960 yılı öncesinde Türkiye'de yaşanan olumsuz gelişmelere ve 1924 Anayasası'nın demokratik düzenin sağlanmasındaki eksikliklerine karşı ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, 1961 Anayasası referandumuna ilişkin incelenen gazetelerin özellikle *Cumhuriyet* ve *Hürriyet*'in manşet haberlerinde ve köşe yazılarında, 1961 Anayasası'nın referandumda kabul edilmesinin demokratik düzenin yeniden sağlanması açısından Türkiye'nin yararına olacağı görüşü hâkimdir denilebilir.

4.2. 1982 Anayasası Referandumu

Gazetelerdeki manşet haberlerinin büyük bir çoğunluğu, dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren'in 1982 Anayasası'nı tanıtmak ve halktan "Evet" oyu talep etmek için düzenlenen referandum mitinglerindeki konuşmalarını konu edinmiştir. Evren, katıldığı mitinglerde 12 Eylül 1980 darbesini meşrulaştıran, askeri rejimi öven ve 1982 Anayasası'nı yücelten konuşmalar yapmıştır. Bunların yanı sıra, referandum mitinglerinde Evren, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) diktatörlük heveslisi olmadığını vurgulamıştır. Örneğin, Evren'in Diyarbakır mitinginde kullandığı "diktatörlük heveslisi değiliz" (Cumhuriyet, 28 Ekim 1982: 1; Hürriyet, 28 Ekim 1982: 1) ifadesi, 28 Kasım tarihli *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinin manşet başlıklarına taşınmıştır.

Oysaki referandum mitinglerinde "diktatörlük heveslisi değiliz" diyen Devlet Başkanı Evren'in referandum sonrasında 7 yıl süreyle Cumhurbaşkanlığı'na atanacağı ve Milli Güvenlik Konseyi'nin Cumhurbaşkanlığı Konseyi'ne dönüşeceği, referandum mitinglerinin öncesinde 1982 Anayasası'nda hükmedilmiştir. Serap Yazıcı'nın (2009: 37) da belirttiği gibi, 1982 Anayasası'nın referandumla kabulünden sonra, Türkiye'de 7 yıllık süreyle yarı-askeri bir yönetim egemen olmuştur. Çünkü 24 Ocak 1980'de yürürlüğe konulan ve emekçi sınıfların sosyal durumunu daha da güçleştiren "24 Ocak Kararları"nın çoğulcu ve özgürlükçü bir sistemde uygulanması daha zor olduğundan, otoriter bir askeri rejimin devam ettirilmesi askeri cunta tarafından gerekli görülmüştür (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 21).

4 Kasım 1982'de İstanbul Taksim Meydanı'nda düzenlenen referandum mitinginde; Evren, "12 Eylül olmasaydı Taksim 'Kızıl Meydan' olacaktı" (Hürriyet, 4 Kasım 1982: 1; Tercüman, 5 Kasım 1982: 1) şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bununla birlikte, Evren, 5 Kasım 1982'de radyodan yaptığı referandum konuşmasında, "Karanlık günlere dönmek sizin

elinizde” (Hürriyet, 6 Kasım 1982: 1) diyerek tehditkâr konuşmalarını sürdürmüştür. Bu bağlamda, Evren’in bu ifadelerinin arkaplanında; 1982 Anayasası’nın referandumda reddedilmesi durumunda 1980 öncesi kargaşa ortamının tekrar geri gelebileceğinin yer aldığı söylenebilir. Kaldı ki, 1961 Anayasası’nda Anayasa’nın referandumda reddedilmesi durumunda yeniden anayasa çalışmalarına başlanacağı belirtilmiş olmasına karşın, 1982 Anayasası’nda bu konuda bir açıklık getirilmemiştir (Özbudun, 2000: 54).

İncelenen döneme ilişkin köşe yazılarına bakıldığında ise *Tercüman* gazetesi yazarı Özyörük, 1982 Anayasası’ndan övgüyle söz ederken; *Hürriyet* gazetesi yazarı Ekşi, 1982 Anayasası’na yönelik ortayolcu bir tutum benimsemiştir. Ekşi, 1982 Anayasası’na doğrudan olumsuz bir eleştiride bulunmamasına karşın; 1982 Anayasası’yla demokratik düzenin yeniden sağlanacağına inanan kesimleri düşünmeye davet etmiştir. Örneğin, Ekşi, “Değişmeyen yasalar” başlıklı yazısında şunları söylemiştir:

“Hiç dikkatinizi çekmiş midir, bilemeyiz: Türk toplumunu inceleyen ciddi bilim adamlarının hemen hepsi, bizdeki değişim hızını çok yüksek bulurlar. Ama bu hızlı değişen toplumun hiç değişmeyen kuralları olduğuna pek değinmezler. Gerçekten Türkiye’de hükümetler sık değişebilir. İktidarlar değişir. Anayasalar bazen 10 bazen 20 yılda çöpe atılır onların yerine yenileri konur. Ama o kuralları değiştirmeye kimsenin gücü yetmez...” (Hürriyet, 28 Ekim 1982: 3).

Mukbil Özyörük ise yazılarında, 1982 Anayasası’na yönelik eleştiride bulunmadığı gibi açık bir biçimde Anayasa’ya “Evet” propagandasına katkı sunmuştur. Örneğin, Özyörük 28 Ekim 1982 tarihli *Tercüman* gazetesindeki yazısında şu vurgularda bulunmuştur:

“...12 Eylül Harekâtı, Anayasanın kabulü ile tamamlanacaktır... Bir yandan Anayasaya evet kampanyası sürerken, öteden ve el altından Anayasayı reddetme gayretinin devam ettiğini de öğreniyoruz. Bu sinsî propagandanın başarılı olmasına zerre kadar ihtimal vermiyorum... Vatandaşlarımın akliselimine büyük güvenim var... Mücerret aklın, hiçbir anti propagandaya metelik vermeyeceğine kesinlikle inanıyorum” (Tercüman, 28 Ekim 1982: 9).

Öte yandan, Özyörük’ün yazılarında 1982 Anayasası’nı eleştirenlere ve referandum öncesinde “Hayır” propagandası yapanlara yönelik oldukça ağır eleştiriler yönelttiğini söylemek mümkündür. Örneğin, Özyörük, “Karanlığa yol gösterenler” başlıklı yazısında 1982 Anayasası hakkında “Hayır” propagandası yapanlara şu eleştirilerde bulunmuştur:

“... Yedi Kasım günü, vatandaşa Anayasayı reddetmeye uğraşanlar, onu “karanlığa” davet edenler, ona “karanlığın yolunu” gösterenlerdir. Anayasanın reddedileceğine kat’iyen inanmıyorum. Fakat farzımuhal reddedilirse... kalem elimden düşmediği müddetçe, on parmağım buna sebep olanların yakalarındadır...” (Tercüman, 29 Ekim 1982: 9).

Özyörük’ün irdelemeleri göz önünde bulundurulduğunda; 12 Eylül 1980 askeri darbesini, darbeyi gerçekleştirenleri ve vesayetçi 1982 Anayasası’nı övmeyi kendisine görev edindiğini söylemek doğru bir saptama olabilir. Oysaki, 1980’li yıllarda Türkiye’nin yakın siyasal tarihinin en çalkantılı dönemlerinden birini yaşamasındaki temel neden; 12 Eylül 1980’de gerçekleşen askeri darbe ve bunu izleyen askeri rejimin Türkiye’nin siyasi yaşamında derin izler bırakan kararları ve icraatları olmuştur (Tanör, 2000: 29). Kaldı ki, 1982

Anayasası'nın yapılması fikrinin esas dürtüsü, özgürlüğün ve demokrasinin pekiştirilmesi değil otoritenin ve devletin güçlendirilmesi yönünde olmuştur (Tanör, 2013: 87).

Özyörük, “Bu 1961 değildir” başlıklı yazısında ise, 1982 Anayasası referandumu ile 1961 Anayasası referandumunu karşılaştırarak 1982 Anayasası referandumunun daha demokratik bir usulde yapılacağını iddia etmiştir:

“... Bu Anayasa, 1961'deki gibi değildir. Memleketin iki büyük partisinden bir tanesi ortadan silinip de doğrudan veya dolaylı olarak diğerinin desteğiyle referanduma konulmuyor. Bu Anayasanın gerek başlangıcında, gerek herhangi bir hükmünde, kimseye karşı husumet ve tepki yoktur... Bu Anayasa, sadece bölücülüğe, anarşiye, teröre ve yıkıcılığa tepkidir” (Tercüman, 30 Ekim 1982: 9).

Özyörük'ün 1961 Anayasası'na ve 27 Mayıs darbesine yönelik oldukça katı eleştirilerinin özel yaşamındaki gelişmelerle bağlantılı olduğu söylenebilir. Çünkü, Özyörük'ün “Bu 1961 değildir” başlıklı yazısında bahsettiği “ortadan silinen parti” DP'dir ve Özyörük'ün babası Halil İbrahim Özyörük DP döneminde üç dönem (9.,10. ve 11. dönem) milletvekilliği yapmıştır. Bununla birlikte, Özyörük, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra askeri rejim tarafından görevden alınan 147 öğretim üyesi arasında yer almıştır (RG, 28 Ekim 1960/10641).

Öte yandan, Özyörük'ün ifade ettiği görüşlerin aksine 1961 Anayasası, “insan haklarına dayalı demokratik hukuk devleti” bakış açısına bağlıyken; 1982 Anayasası, devleti kutsallaştırmıştır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 65). Ayrıca, 1982 Anayasası'nın “Başlangıç” bölümünde, 12 Eylül darbesinin “milletin çağrısıyla” gerçekleştirildiğine ilişkin ifade, gerekli durumlarda askeri darbeyi meşrulaştıran bir ifade olmuştur (Tanör, 2000: 50).

Özetle, 1982 Anayasası referandumuna ilişkin özellikle *Hürriyet* ve *Tercüman* gazetelerinde yayımlanmış manşet haberlerinde ve köşe yazılarında 12 Eylül darbesini meşrulaştıran, 1982 Anayasası'nı öven ve Anayasa referandumuna yönelik “Hayır” propagandası yapanları eleştiren ifadelerin sıklıkla kullanıldığı söylenebilir. Çünkü, 12 Eylül darbesinden sonra ilan edilen sıkıyönetim ortamında askeri rejimin icraatlarını özgürce eleştirebilmek mümkün olamamıştır. Kaldı ki, 1982 Anayasası referandumu da, halkın özgür iradesini ortaya koyabildiği ve serbestçe oy kullanabildiği bir referandum olmamıştır. Bu yüzden, 12 Eylül sonrasındaki dönemin koşulları içerisinde basın özgür bir biçimde görevini yerine getirmesi olanaksızlaşmıştır.

4.3. 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumu

Cumhuriyet ve *Hürriyet* gazetelerinde yayımlanmış manşet haberlerinde 2010 Anayasa Değişiklik Paketi ve referandumuna yönelik olumsuz eleştirilere yer verilmiştir. *Bugün* gazetesindeki manşet haberlerinde ise 2010 Anayasa Değişiklik Paketi ve referandumuna yönelik olumlu görüşlerin ağırlık kazandığı gözlemlenmiştir. Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesinin “AKP'ye inanmıyoruz” (Cumhuriyet, 3 Eylül 2010: 1) başlıklı manşet haberinin ana teması, Barış ve Demokrasi Partisi'nin (BDP) 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna ilişkin aldığı “boykot” kararı üzerine kurulmuştur. Haberde, BDP'lilerin aldığı “boykot” kararının uygulanmasında kararlı bir duruş sergileneceği vurgulanmıştır. *Bugün* gazetesinin “Derin yapı çözülecek” (Bugün, 10 Eylül 2010: 1) başlıklı manşet haberinde ise, dönemin Saadet Partisi (SP) Genel Başkanı Numan Kurtulmuş'un BDP'nin “boykot” kararına yönelik şu eleştirilerine yer verilmiştir:

“...30 yıldır PKK’dan en çok çeken bölge halkı (Doğu ve Güneydoğu’da yaşayanlar) olduğuna göre, terör örgütünün istekleri doğrultusunda oy kullanmayacaklarını düşünüyorum. Bu da onların ne kadar demokrasiye yatkın bir haleti ruhiyede olduklarını gösterir. Ümit ederim ki, bu anlamda BDP’nin boykot çağrısı yankı bulmayacaktır” (Bugün, 10 Eylül 2010: 10).

Öte yandan, 2010 referandumu öncesinde 6 Eylül 2010’da düzenlenen “adli yıl açılış töreni”nde Yargıtay Başkanı Hasan Gerçek’in yaptığı açıklamalar, ertesi günkü *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinde manşet haberi olarak yer almıştır. Haberlerin her ikisinde de büyük ölçüde benzer ifadeler yer aldığı için tek bir gazeteden alıntı yapılması yeterli görülmüştür. *Bugün* gazetesinin manşet haberlerinde ise, Gerçek’in 2010 değişiklikleri hakkındaki eleştirilerine yer verilmediği gözlemlenmiştir. *Hürriyet* gazetesi, Gerçek’in açıklamalarını şu şekilde aktarmıştır:

“...Yargıtay Başkanı Hasan Gerçek, dün adli yıl açılış töreninde, anayasa değişikliği paketini sert bir dille eleştirdi. Başbakan Erdoğan’ın ilk kez katılmadığı törende Gerçek, pakete, “Kuvvetler ayrılığı ilkesi ve yargı bağımsızlığını ortadan kaldırıyor. Hukuk devletini zedeliyor. HSYK’yı çalışamaz hale getiriyor. Yargıyı siyasallaştırıyor” gerekçesiyle karşı çıktı” (*Hürriyet*, 7 Eylül 2010: 18).

Nitekim, Levent Gönenç (2010: 13), 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’nin özelliklerini irdelediği makalesinde; 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’yle yapılmak istenen değişiklikleri, AKP’nin “Kemalist-Seçkin” rejimin vesayet aygıtlarından birisi olan yargı bürokrasisini yeniden şekillendirme düşüncesi olarak yorumlamıştır. Bu bağlamda, Gerçek’in yargı alanındaki değişikliklere yönelik eleştirilerini; Gönenç’in vurguladığı “AKP’nin yargı bürokrasisini yeniden şekillendirme düşüncesi”ne yönelik bir tepki olarak değerlendirmek mümkündür. Benzer şekilde, 2010 anayasa değişiklikleriyle yargının iktidara bağımlı hale geleceği görüşü Yargıçlar ve Savcılar Birliği (YARSAV) Başkanı Emine Ülker Tarhan tarafından da dile getirilmiş ve *Cumhuriyet* gazetesi, Tarhan’ın bu görüşüne “Hükümet kendine bağımlı HSYK için kolları sıvadı” (*Cumhuriyet*, 11 Eylül 2010: 1) üst başlığı altında manşetten vermiştir.

Bu görüşlerin aksine, yargı alanına ilişkin öngörülen değişiklikleri olumlu değerlendiren kesimler de olmuştur. Örneğin, Ergun Özbudun’a (2014: 173) göre, 2010 değişiklikleriyle HSYK’nın yapısı, daha çoğulcu ve temsili yönde değiştirilmiştir. Değişiklikler sonrasında yürütmenin HSYK üzerindeki etkisi güçlendirilmemiş, aksine önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Hakyemez’e (2010: 400-401) göre ise, değişiklikler sonrasında HSYK’nın yapısı daha karma ve kalabalık bir oluşuma dönüşeceği için kişisel kayırmalar, arkadaşlık ilişkileri, ideolojik endişeler, kişisel çıkarlar vb. olumsuzlukların azalacağından söz edilebilir.

Cumhuriyet gazetesinin “Ülkenin yarısını suçladı” (*Cumhuriyet*, 9 Eylül 2010: 1) başlıklı manşet haberinde ise, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın referandumda “Evet” oyu kullanmaları yönünde vatandaşlara baskı uyguladığı ve Türkiye’yi kutuplaştırdığına yönelik iddialara yer verilmiştir. *Cumhuriyet* gazetesinde, Erdoğan’ın vatandaşlardan “Evet” oyu talep etmesi bir baskı olarak yorumlanırken; *Bugün* gazetesi Erdoğan’ın bu çağrılarını Türkiye’nin demokratik mücadelesine önemli bir katkı şeklinde yorumlamıştır. *Bugün* gazetesinin “‘Hayır’ çıkarsa ülke kaybeder” (Bugün, 3 Eylül 2010: 1) başlıklı haberinde, 12 Eylül 2010’da

gerçekleşecek olan referandumdan “Hayır” oyu çıkarsa ve anayasa değişiklikleri reddedilirse, Türkiye’deki demokrasi mücadelesinin zarar göreceği vurgulanmıştır.

Diğer yandan, 2010 dönemine ilişkin incelenen gazetelerin köşe yazılarına bakıldığında şunlar söylenebilir: Emre Kongar (*Cumhuriyet*) ve Cüneyt Ülsever’in (*Hürriyet*) yazılarında; AKP hükümeti, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi, referandum için düzenlenen “Evet” kampanyaları ve paketin içeriğindeki değişiklik maddeleri sorgulanmıştır. Gülay Göktürk’ün yazılarında ise Kongar’ın ve Ülsever’in konuya ilişkin tutumlarının aksine, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’ni ve referandumunu destekleyen ve referanduma ilişkin “Hayır” kampanyası yürütenlere yönelik eleştiriler geliştiren bir tutum sergilenmiştir.

Bununla birlikte, Kongar ve Ülsever’in yazılarında ağırlıklı olarak 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’nin içeriğindeki yargı alanına ilişkin değişiklik maddelerinin konu edildiği gözlemlenmiştir. Örneğin, *Cumhuriyet* yazarı Kongar, “Değişiklik paketindeki açık ve gizli sivil darbe maddeleri” (*Cumhuriyet*, 2 Eylül 2010: 3) başlıklı köşe yazısında, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’nde öngörülen yargı alanına ilişkin değişiklikleri “sivil darbe maddeleri” olarak nitelendirmiştir. Kongar, anayasa değişikliklerinin referandumda kabul edilmesi halinde; Anayasa Mahkemesi ve HSYK’nın iktidarın denetimi altına gireceğini ve yargı bağımsızlığının ortadan kalkacağını savunmuştur. Kongar, “Referandum neden bölücü oldu” (*Cumhuriyet*, 9 Eylül 2010: 3) başlıklı bir başka yazısında ise, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’yle yargı alanında yapılacak değişikliklerle birlikte yüksek yargı organlarının siyasal iktidarın etkisi altına gireceği ve bu organlar üzerinde “sivil bir tahakküm” kurulacağına yönelik endişelerini sürdürmüştür.

Benzer şekilde, *Hürriyet* gazetesi yazarı Cüneyt Ülsever “İktidar ve yargı” (*Hürriyet*, 7 Eylül 2010: 22) başlıklı yazısında, değişiklik paketindeki Anayasa Mahkemesi ve HSYK’nın yapısına ilişkin maddelerin Türkiye’de bir “sivil vesayet” ortamı oluşturacağını iddia etmiştir. Ülsever, pakette öngörülen yargı alanına yönelik değişikliklerden sonra Anayasa Mahkemesi ve HSYK’nın iktidarın denetimi altına gireceğini belirtmiştir. Ülsever, “Tarih tekerrür etmesin: 1957-1960 DP dönemi” (*Hürriyet*, 9 Eylül 2010: 22) başlıklı bir başka yazısında; yargı alanındaki değişikliklere ilişkin “sivil vesayet” eleştirisini bir adım daha ileri götürmüştür. 2010 anayasa değişiklikleriyle iktidarın yargıyı vesayeti altına almaya çalıştığını bir kez daha vurgulayan Ülsever, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’yle AKP’nin yapmak istedikleri ile 1957-1960 DP dönemindeki gelişmeler arasında benzerlikler olduğunu savunmuştur.

Kongar ve Ülsever’in aksine Gülay Göktürk, “Hayır çıkarsa” (*Bugün*, 4 Eylül 2010: 12) başlıklı yazısında; referandumdan “Hayır” çıkması durumunda hükümetin zayıflayabileceğini, reformların yavaşlayabileceğini ve yeni bir anayasa konusunun gündemden düşeceğini iddia etmiştir. Bununla birlikte, Göktürk “Kürtler’in boykotla imtihanı” (*Bugün*, 6 Eylül 2010: 4) ve “Sandıkta kendi kendinize kaldığımızda” (*Bugün*, 8 Eylül 2010: 4) başlıklı yazılarında; Doğu ve Güneydoğu illerinde yaşayan vatandaşlara BDP’nin ve PKK’nın baskılarına karşın referandumda özgür iradelerini ortaya koymalarını önermiştir. Göktürk, “Namusu kurtarmak” (*Bugün*, 10 Eylül 2010: 4) başlıklı yazısında ise, 2010 referandumunu, 12 Eylül Anayasası’nı tamamen ortadan kaldıracak yeni bir anayasanın hazırlanmasında bir olanak olarak yorumlamıştır.

Bu bağlamda, Kongar ve Ülsever’in referandum sürecinde “Hayır” kampanyalarına; Göktürk’ün ise “Evet” kampanyalarına destek verdiği köşelerinde irdeledikleri düşüncelerden

açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Kaldı ki, yazarların üçü de referandumda hangi yönde oy kullanacaklarına köşelerinde sıklıkla değinmişlerdir. Dolayısıyla, 1961 ve 1982 referandum süreçlerine kıyasla 2010 referandumu sürecinde, özellikle çalışmada irdelenen köşe yazılarında yazarların referanduma ilişkin görüşlerini görece daha özgür bir biçimde ifade edebildikleri söylenebilir. Bu anlamda, 2010 referandumu dönemindeki görece daha özgür ve demokratik bir ortamın yansımalarını, 2010 referandumuna ilişkin yayımlanmış manşet haberlerinde ve köşe yazılarında gözlemlemek mümkündür. Çünkü, 2010 referandumuna ilişkin manşet haberlerinde ve köşe yazılarında olumlu eleştirilerin yanı sıra, olumsuz eleştirilere de yer verilmiştir. Kaldı ki, olumsuz eleştirilerin ağırlığının incelenen gazeteler itibariyle daha fazla olduğu saptanmıştır.

Bununla birlikte, gazetelerdeki 2010 referandumuna ilişkin manşet haberlerine ve köşe yazılarına bakıldığında; *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinin 2010 referandumuna yönelik muhalif, eleştirel ve sorgulayıcı bir tutum benimsemişlerdir. *Bugün* gazetesi ise, 2010 referandumunu destekleyen bir tutum içerisinde olmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye basınının 1961, 1982 ve 2010 referandumlarına yönelik yaklaşımı, örnek olarak seçilmiş *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazeteleri üzerinden irdelenmiştir. Gazetelerin referandumlara yönelik yaklaşımlarında genelde basın/medya alanında 1980'li yıllardan itibaren yaşanan dönüşümün özelde ise referandum dönemlerinde hâkim olan dönemsel koşulların ve gazetelerin ideolojik yapılarının etkili olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, 1961 ve 1982 referandumları dönemlerinde gazete içeriklerinin belirleniminde dönemsel koşullar etkiliyken; 2010 referandumu döneminde basın/medyanın geçirdiği dönüşüm sonrasında bulunduğu yapısal koşullar etkili olmuştur. Bir başka deyişle, 1961 ve 1982 referandumları 1960 ve 1980 darbeleri sonrasındaki olağanüstü koşullar içerisinde gerçekleştirilirken; 2010 referandumu görece daha özgür ve demokratik bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, örnek olarak seçilmiş gazetelerin referandumlara yönelik yaklaşımlarındaki farklılıkların; referandum dönemlerindeki ekonomik, siyasal ve toplumsal koşulların farklılıklarından kaynaklandığı söylenebilir.

Çalışmada genel olarak dünyadaki, özel olarak ise Türkiye'deki basın/medya alanındaki gelişmeler tartışılmış ve basın/medya alanına ilişkin birtakım öneriler geliştirilmiştir. İlk olarak, basının/medyanın tarihsel süreçte geçirmiş olduğu dönüşümü, dünya genelindeki ekonomik, siyasal ve toplumsal dinamiklerden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Bu yüzden, bir toplumdaki basın/medya alanında meydana gelen dönüşümün açıklanabilmesi için o toplumdaki ekonomik ilişkilerin, siyasal gelişmelerin ve toplumsal yapıların iyi bir şekilde analiz edilmesi oldukça önemlidir. İkinci olarak, basın/medya ile içerisinde bulunduğu toplumun yapısı arasında bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki, basının/medyanın ve bulunduğu toplum içerisindeki ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmelerin karşılıklı olarak birbirini etkilemesiyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, bir toplumda meydana gelen ekonomik, siyasal ya da toplumsal bir olayın iyi analiz edilebilmesi açısından toplumsal ve ideolojik bir kurum olan basının/medyanın üstlendiği roller iyi değerlendirilmelidir. Üçüncü olarak ise, basının/medyanın üretim, dağıtım, tüketim ve yeniden üretim süreçlerindeki dönüşüm dinamiklerinin doğru bir şekilde irdelenmesi için kapitalizmin tarihsel süreçte geçirmiş olduğu dönüşüm ve yeniden yapılanma süreci göz ardı edilmemelidir. Nitekim, kapitalizmin yeniden yapılanması, örgütlü bir şekilde yayılmasında ve güçlenmesinde basının/medyanın oldukça önemli bir rolü olmuştur. Basının/medyanın kamusal görevini en iyi şekilde yerine getirebilmesi

için kapitalist sisteme eklenme çabaları doğrultusunda yapısında meydana gelen dönüşümler (ticarileşme, tektipleşme, yoğunlaşma vb.) terk edilmeli ve basın/medya kamusal ve çoğulcu bir yapıya kavuşturulmalıdır. Basının/medyanın ticari baskılardan, kâr önceliklerinden, tahakküm mekanizmalarından ve ticari yayıncılık anlayışından uzaklaştırılmasıyla “kamusal yarar” işlevini daha kolay yerine getirebilmesi mümkün olabilir.

Öte yandan, Türkiye siyasi yaşamında düzenlenmiş olan referandumların özelliklerinin tartışılması ve referandum dönemlerindeki basının/medyanın üstlendiği rolün soruşturulması, yeni anayasa tartışmalarının 2017 referandumuyla tekrar gündeme geldiği günümüzde bu çalışmanın önemini arttırmaktadır. Referandumların irdelenmesinde, referandum dönemlerinin ekonomi politik arka planlarının göz ardı edilmemiş olması ise, bu çalışmayı alana katkısı açısından önemli kılmıştır. Son olarak, bu çalışmadan elde edilen bulgular, her üç referandum dönemine ilişkin Türkiye basınına temsilen seçilmiş gazeteler özelinde olup; bu bulgular sadece Türkiye basınına temsilen seçilmiş gazeteler için genellenebilir. Dolayısıyla, bu çalışmadan elde edilen bulgular ve yorumları Türkiye basınının tümünü bağlamamaktadır.

Kaynakça

- Adaklı, Gülseren (2006). *Türkiye’de Medya Endüstrisi: Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri*, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Adaklı, Gülseren (2009). Türk Medyasında AKP Etkisi, Ed. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, 559-613. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Adaklı, Gülseren (2010). Neoliberalizm ve Medya: Dünyada ve Türkiye’de Medya Endüstrisinin Dönüşümü, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 34 Sayı: 269, 67-84.
- Albayrak, Mustafa (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Aldıkaçtı, Orhan (1970). *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Akşin, Sina (2015). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Alemdar, Korkmaz (2001). *İletişim ve Tarih*, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Atabek, Nejdet ve Dağtaş, Erdal (1998). *Kamuoyu ve İletişim*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aydınoğlu, Ergun (2008). *Türkiye Solu (1960-1980)*, İstanbul: Versus Kitap.
- Bingöl, Yılmaz ve Akgün, Şener (2005). Demokratlıktan Muhafazakâr Demokratlığa: Demokrat Parti ile Adalet ve Kalkınma Partisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 9, 1-33.
- Boratav, Korkut (1989). Türkiye’de Popülizm: 1962-1976 Dönemi Üzerine Notlar, Ed. Korkut Boratav, *İktisat ve Siyaset Üzerine Aykırı Yazılar*, 9-24, İstanbul: BDS Yayınevi.
- Boratav, Korkut (2015). *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çakmur, Barış (1998). Kültürel Üretim Ekonomisi Politigi, Kültürün Metalaşmasında Genel Eğilimler, *Kültür ve İletişim Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 2, 111-148.

- Dağtaş, Erdal (2006). *Türkiye 'de Magazin Basını, Magazin Eklerinin Sektör ve Metin Analizi*, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Dağtaş, Erdal (2013). Medyada Sahiplik Sorunu ve Tekelleşme Eğilimleri, Erdal Dağtaş (Ed.), *Medya Ekonomisi ve İşletmeciliği*, 30-58, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, Ali Ekber (2010). AKP'li Hegemonya Projesi ve Neo-Liberalizmin Yeniden Dirilişi, *Praksis Dergisi*, Sayı: 23, 85-109.
- Ekzen, Nazif (2009). *Türkiye Kısa İktisat Tarihi*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Eroğlu, Ömer ve Albeni, Mesut (2002). *Küreselleşme Ekonomik Krizler ve Türkiye*, Isparta: Bilim Kitabevi.
- Eroğul, Cem (2014). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Fincancı, Yurdakul (1991). Sivil Toplum-Asgari Devlet-Sivil Devlet, Yurdakul Fincancı (Ed.), *Sivil Toplum*, 1-16, İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Gönenç, Levent (2010). 2010 Anayasa Değişikliği Teklifi Üzerine Bir Değerlendirme, *Birikim Dergisi*, Sayı: 254, 12-22.
- Hakyemez, Yusuf Şevki (2010). 2010 Anayasa Değişiklikleri ve Demokratik Hukuk Devleti, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:14 Sayı: 2, 387-406.
- Kepenek, Yakup (2010). 12 Eylül'ün Asıl "Kestiği", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 34 Sayı: 268, 75-91.
- Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan (2010). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kılıçatan, Elif Pınar (2011). *Türk Medyasında Dönüşüm ve Değişen Sahiplik Yapısı*, Konya: Literatürk Yayınları.
- Kılıçbay, Ahmet (1994). *Türk Ekonomisi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mosco, Vincent (1996). *The Political Economy of Communication*, London: Sage.
- Özbudun, Ergun (2000). *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, Ergun (2014). *Anayasa Hukuku*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Özçelik, Ayfer (2006). 1960'dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı, Süleyman İnan ve Ercan Haytoğlu (Ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, 145-186, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Özdemir, Hikmet (2000). Siyasal Tarih (1960-1980), Sina Akşin (Ed.), *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1*, 225-293, İstanbul: Milliyet Kitaplığı.
- Sönmez, Mustafa (2010). *Medya, Kültür, Para ve İstanbul İktidarı*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Şahbaz, İbrahim (2006). *Yarı Doğrudan Demokrasi Kurumu Olarak Referandum ve Türkiye*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Tanilli, Server (1981). *Devlet ve Demokrasi*, İstanbul: Say Kitap Pazarlama.
- Tanilli, Server (2009). *Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Tanör, Bülent (2000). Siyasal Tarih (1980-1995), Sina Akşin (Ed.), *Yakınçağ Türkiye Tarihi 2*, 27-161, İstanbul: Milliyet Kitaplığı.

Tanör, Bülent ve Yüzbaşıoğlu, Necmi (2001). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tanör, Bülent (2013). *İki Anayasa*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Topuz, Hıfzı (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yazıcı, Serap (2009). *Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yenal, Oktay (2003). *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, İstanbul: Homer Kitabevi.

Yılmaz, Faruk (2015). *Türk Anayasa Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Gazeteler:

Bugün (2010). 2 Eylül-11 Eylül.

Cumhuriyet (1961). 29 Haziran-8 Temmuz.

Cumhuriyet (1982). 28 Ekim-6 Kasım.

Cumhuriyet (2010). 2 Eylül-11 Eylül.

Hürriyet (1961). 29 Haziran-8 Temmuz.

Hürriyet (1982). 28 Ekim-6 Kasım.

Hürriyet (2010). 2 Eylül-11 Eylül.

Tercüman (1961). 29 Haziran-8 Temmuz.

Tercüman (1982). 28 Ekim-6 Kasım.

Haberler ve Köşe Yazıları:

“Gürsel anayasa için ‘muhteşem eser’ dedi”. *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1961, s. 1.

“Anayasa’ya ‘evet’ deyiniz”. *Hürriyet*, 5 Temmuz 1961, s. 1.

“Diktatörlük heveslisi değiliz”. *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1982, s. 1.

“Evren: Diktatörlük heveslisi değiliz”. *Hürriyet*, 28 Ekim 1982, s. 1.

“12 Eylül olmasaydı Taksim kızıl meydan olacaktı”. *Tercüman*, 5 Kasım 1982, s. 1.

“Karanlık günlere dönmek sizin elinizde”. *Hürriyet*, 6 Kasım 1982, s. 1.

“Hayır çıkarsa ülke kaybeder”. *Bugün*, 3 Eylül 2010, s. 1.

“AKP’ye inanmıyoruz”. *Cumhuriyet*, 3 Eylül 2010, s. 1.

“Arka bahçe olmayacağız”. *Hürriyet*, 7 Eylül 2010, s. 1.

“Ülkenin yarısını suçladı”. *Cumhuriyet*, 9 Eylül 2010, s. 1.

“Derin yapı çözülecek”. *Bugün*, 10 Eylül 2010, s. 1.

“Hükümet kendine bağımlı HSYK için kolları sıvadı-Bakanlık gizli listeler dağıttı”. *Cumhuriyet*, 11 Eylül 2010, s. 1.

Ekşi, Oktay. “Değişmeyen yasalar”. *Hürriyet*, 28 Ekim 1982, s. 3.

- Felek, Burhan. “Elbette ‘evet’ diyeceğiz”. *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1961, s. 3.
- Göktürk, Gülay. “Hayır çıkarsa”. *Bugün*, 4 Eylül 2010, s. 12.
- Göktürk, Gülay. “Kürtler’in boykotla imtihanı”. *Bugün*, 6 Eylül 2010, s. 4.
- Göktürk, Gülay. “Sandıkta kendi kendinize kaldığımızda”. *Bugün*, 8 Eylül 2010, s. 4.
- Göktürk, Gülay. “Namusu kurtarmak”. *Bugün*, 10 Eylül 2010, s. 4.
- Kongar, Emre. “Değişiklik paketindeki açık ve gizli sivil darbe maddeleri”. *Cumhuriyet*, 2 Eylül 2010, s. 3.
- Kongar, Emre. “Referandum neden bölücü oldu?” *Cumhuriyet*, 9 Eylül 2010, s. 3.
- Özek, Çetin. “Anayasamızın temel kuralları”. *Hürriyet*, 2 Temmuz 1961, s. 2.
- Özyörük, Mukbil. “Hüküm mücerret aklıdır”. *Tercüman*, 28 Ekim 1982, s. 9.
- Özyörük, Mukbil. “Karanlığa yol gösterenler”. *Tercüman*, 29 Ekim 1982, s. 9.
- Özyörük, Mukbil. “Bu 1961 değildir”. *Tercüman*, 30 Ekim 1982, s. 9.
- Ülsever, Cüneyt. “İktidar ve yargı”. *Hürriyet*, 7 Eylül 2010, s. 20.
- Ülsever, Cüneyt. “Tarih tekerrür etmesin: 1957-1960 DP dönemi”. *Hürriyet*, 9 Eylül 2010, s. 22.

İnternet Kaynakları:

<http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-acil-eylem-planini-acikladi-110017>, Erişim Tarihi: 05.01.2016.

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Terc%C3%BCman_\(gazete\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Terc%C3%BCman_(gazete)), Erişim Tarihi: 04.04.2017.